

Jadwiga Puzynina
Uniwersytet Warszawski, Warszawa
puzynina@o2.pl

POWINNOŚĆ I OBOWIĄZEK

Słowa kluczowe: aksjolingwistyka, powinność, obowiązek, moralność
Keywords: axiolinguistics, duty, obligation, morality

Te dwa tytułowe bliskie sobie znaczeniowo wyrazy odgrywały i nadal odgrywają rolę ważną – choć w poszczególnych okresach historii polskiej kultury w różny sposób nierówną – i w życiu społecznym Polaków, i w ich życiu osobistym. Przyjrzyjmy się najpierw ich dziejom na przestrzeni wieków, a następnie ich funkcjonowaniu we współczesnej polszczyźnie.

Dzieje *powinności* i *obowiązku*

Dostępny badaczom języków słowiańskich „przodkiem” *powinności* jest *wina*, której znaczenia wahały się między do dziś żywym ‘wykroczeniem’, ‘karą za nie’, a także ‘tym, co się komuś należy’, ‘długiem’. Stąd poprzez przymiotnik *winny* i pochodny od niego czasownik *powinnić* (ESJČ) dochodzimy do przymiotnika *powinny* o pierwotnym znaczeniu ‘należny’, ‘należący się komuś’, ‘dłużny’, potem też ‘obowiązany do czegoś’; stąd też pochodna od tego przymiotnika staropolska *powinność* jako ‘bycie zobowiązanym do czegoś lub wobec kogoś’, a także ‘to, do czego ktoś jest zobowiązany’.

Słownik staropolski notuje zaledwie dwa użycia *powinności*, a znaczenie tego wyrazu określa jako ‘obowiązek, konieczność, officium’.

Obowiązek w SStp nie jest notowany. Z całej rodziny słowotwórczej pojawia się tam tylko jeden jej przedstawiciel, to jest czasownik *obowiązać*, określony jako ‘ob-
 jąć powinnością, nałożyć obowiązek, obligare, obstringere’¹.

W SPXVI artykuł hasłowy *obowiązku* zawiera już 96 cytatów z użyciami tego wyrazu. Znaczenie 1. opisane jest jako ‘konieczność zrobienia czegoś, powinność, zobowiązanie (się)’. W podpunkcie *a* tego znaczenia jest mowa „o obowiązku do spełnienia wobec Boga lub nakazanym przez Boga”. Znaczenie 2. określone jest jako ‘warunek, conditio’.

SPXVI zawiera natomiast uderzająco wielką (w porównaniu z *obowiązkiem*) liczbę aż 1096 użyć słowa *powinność*. Ogromna ich większość należy do znaczenia 1., określonego jako ‘obowiązek, to, co należy zrobić, wypełnić, officium’. W jego zakresie zostały wyodrębnione użycia, w których jest mowa o powinnościach ‘natury prawnej, obywatelskiej i wynikających z zajmowanego stanowiska’ (439), ‘kapłańskich i zakonnych’ (44), o ‘świadczeniach związanych z poddańczą pozycją społeczną’, w tym tak zwanej pańszczyźnie (12), o ‘obowiązkach rodzinnych’ (23), ‘o obowiązkach natury grzecznościowej, towarzyskiej’, wyrazach życzliwości i przyjaźni (14) oraz ‘o obowiązkach natury religijnej’ (w uderzającej liczbie 454).

Wśród tych „podznaczeń”, określanych w kognitywistyce jako *profile*, nie wyodrębniono bardzo licznych użyć o motywacji moralnej, kryjących się w części niepodzielonej na podznaczenia, a także w profilach: rodzinnym, religijnym, obywatelskim i kapłańsko-zakonnym².

Pozostałe cztery znaczenia reprezentowane są małą liczbą użyć: znaczenie 2. ‘to, co się komu należy [...], debitum’ (14), 3. ‘rzeczy potrzebne’ (1), 4. ‘konieczność, nieuchronność czegoś’ (2), 5. ‘bliskie związki między ludźmi, zwłaszcza pokrewieństwo i powinowactwo’ (11).

Pozwoliłam sobie na tak obszerny opis obecności słowa *powinność* w SPXVI, ponieważ obrazuje on okres najbujniejszego rozwoju używalności tego leksemu, a zwłaszcza dwóch jego profili, związanych z motywacją religijną i moralną.

Wydaje się, że w XVII w. stosunek częstości użycia *obowiązku* i *powinności* nie zmienia się. Wskazują na to dane SJPXVII/XVIII, odnotowującego prawie 500 zdań i wyrażen ze słowem *powinność*, a tylko 50 z *obowiązkiem*.

W SJJChP oba leksemy należą do rzadkich: *obowiązek* – reprezentowany trzema użyciami (w tym jedno z motywacją sumieniem), *powinność* – pięcioma, w tym cztery motywowane (świeckim) posłuszeństwem. W jednym cytacie podmiotem *powinności* jest podległe prawu natury *ptactwo*.

1 Jest to znaczenie przenośne, pochodne od fizycznego, tj. od czasownika *ob(o)wiązać* ‘okręcić, owinąć czymś i związać’.

2 Motywacja moralna tylko w części wypowiedzi jest oczywista, często trudno ustalić (zwłaszcza nie dysponując szerszym kontekstem), czy ktoś pełni swoje powinności z pobudek moralnych, czy też ulegając jakimś normom społecznym.

Zarówno u Paska, jak i w XVIII-wiecznych słownikach Trotza nie pojawiają się przykłady użycia obu interesujących nas leksemów z motywacją religijną, w minimalnym stopniu obecne są użycia z motywacją moralną, w żadnym z opisów znaczeń nie podkreślaną.

W XIX w. jako pierwszy SJAM poświadcza wyraźną zmianę w częstościach użycia *powinności* i *obowiązku*: w tekstach Mickiewicza to *obowiązek* występuje 137 razy, a *powinność* tylko 45³. Wyraźnie natomiast po XVIII-wiecznym odejściu od motywacji moralnych i religijnych wracają motywacje moralne i w cytowanych użyciach, i w opisach znaczeń. O motywacji religijnej nikt ze słownikarzy XIX- i XX-wiecznych nie wspomina.

O ważnym miejscu *obowiązku* w polskiej myśli pozytywistycznej drugiej połowy XIX w. przypomniał ostatnio Stanisław Fita (2009). Przytacza on między innymi słowa Aleksandra Świętochowskiego, który pisał:

Poszanowanie obowiązku jest najpewniejszą rękojmą siły i wartości charakteru; człowiek, który tego uczucia nie posiada, nie jest bezpieczny ani dla własnego, ani dla cudzego i ogólnego dobra (za: Fita 2009: 437).

W SWił pojawia się bliskie hasłom pozytywistów określenie *obowiązku* jako tego, „do czego jesteśmy obowiązani jako ludzie, prawami przyrody, prawami politycznymi, umową, obietnicą itp.; *powinność*”. Różnice znaczeń między *powinnością* i *obowiązkiem*, bardzo słabo uwidoczniające się w SWił, podkreśla natomiast w swoim *Słowniku synonimów* bp Adam S. Krasiński, który *powinność* jako „dług moralny” wiąże z „prawem natury”⁴. Píše on:

POWINNOŚĆ (czesk. *powinnost*) oznacza dług moralny, ciążyący na człowieku z prawa natury, a zatem taki, od którego nic go i nigdy uwolnić nie może, np. czcić ojca i matkę jest *powinnością* dzieci. Szanować cudzą własność jest *powinnością* każdego człowieka. [...]

OBOWIĄZEK (ros. *obvjazannost'*), chociaż się zwykle bierze za jedno z *powinności*, jednak ściśle biorąc jest między nimi różnica. *Powinnością* jest to, co na nas wkłada samo prawo natury. *Obowiązkiem* zaś to, co na nas wkłada stan, urząd, służba, prawo lub przyjęte na siebie zobowiązanie (SSP).

Dane dotyczące *obowiązku* i *powinności* w SW trzeba traktować jako charakteryzujące pogranicze XIX i XX w. Tomy, w których znajdują się interesujące nas słowa, wydano w XX w.⁵, ale opracowane zostały zapewne jeszcze w wieku XIX. W słow-

3 Również w pismach Norwida obserwujemy dużą przewagę ilościową *obowiązku* (203 użycia) nad *powinnością* (38 użycie).

4 Określenie *prawo natury* jest wieloznaczne. Bp Krasiński rozumie je zapewne, zgodnie z tradycją chrześcijańską, jako niezmienną 'myśl i wolę Bożą'.

5 Tom 3 (z hasłami na litery N–Ö) został wydany w 1902 r., tom 4 (z hasłami na literę P–Prożyszcze) w 1904 r.

niku tym w definicji *obowiązku* pojawia się określenie „dług moralny”; w definicji 1. znaczenia *powinności* także „dług moralny” oraz „mus, konieczność”. Znaczenia 3. *powinności*: ‘należność [...] podatek, danina’ oraz 4. ‘powinowactwo, pokrewieństwo’ nie są jeszcze kwalifikowane jako przestarzałe (taki kwalifikator mają tylko zn. 5.: ‘warunek’ i 6.: ‘miesiączka’).

Powinność i obowiązek w XX i XXI w.

Słownik Arcta z 1916 r. (SIJP) w bardzo powierzchownie potraktowanych opracowaniach obu interesujących nas haseł pomija motywację moralną i wprowadza znaczenia dawne bez kwalifikatorów ich przestarzałości.

SJPD zarówno w definicjach *powinności*, jak i *obowiązku* w pierwszym, podstawowym znaczeniu tych wyrazów zawiera motywację moralną, silniej obecną w opisie *powinności*:

Powinność [...] 1. ‘obowiązek, konieczność natury moralnej’.

Obowiązek [...] 1. ‘konieczność zrobienia czego wynikająca z nakazu wewnętrznego (moralnego), administracyjnego, prawnego; powinność, zobowiązanie’.

Późniejsze definicje *powinności* i *obowiązku* w słownikach XX i XXI w. (SWJP, ISJP, USJP, PSWP) charakteryzują się stałym powoływaniem się na ich (m.in.) moralną motywację. Słowniki Zgółkowej i Bańki *powinność* opatrują kwalifikatorem „wyraz książkowy”.

We wszystkich wspomnianych (także wcześniej wydawanych) słownikach pojawiają się w definicjach *powinności* i *obowiązku* słowa *konieczność* i/lub *mus, musieć* – słownikarze nie biorą pod uwagę istotnej wieloznaczności tych dwóch wyrazów⁶, a w związku z tym ich nieprzydatności przy definiowaniu zarówno *powinności*, jak i *obowiązku*.

O częstości użycia interesujących nas słów w dziesięcioleciu: 1967–1976 można się dowiedzieć z SFPW. Otóż w zbiorze 500 000 wyrazów w badanych tekstach pochodzących z wspomnianego okresu *obowiązek* wystąpił 86 razy (dało mu to 741 rangę), natomiast *powinność* nie pojawiła się ani razu!

6 *Konieczność (zrobienia czegoś)* i to, że ktoś *musi* (coś zrobić) nie wymagają motywacji podmiotu mówiącego. Nieuchronność tego, co jest koniecznością, co musi się stać, może być wręcz sprzeczna z czymś poczuciem *powinności*. Na przykład narzucona przez zwierzchnika konieczność rezygnacji z urlopu latem lub też spędzenia tego czasu (na skutek choroby czy też wypadku) w szpitalu może się kłócić z poczuciem czyjejs *powinności* spędzenia z dziećmi przynajmniej części ich wakacji. Jest znamienne, że mówimy o *czyjejs (mojej, jego, jej) powinności, czyimś obowiązku*, ale nie o *czyjejs (mojej, jego, jej) konieczności*.

W danych NKJP dysproporcja liczby użyć tych wyrazów jest również ogromna: w zbiorze korpusu zrównoważonego liczącym 240 192 461 słów *obowiązek* wystąpił 50 377 razy, a *powinność* tylko 1702 razy, to jest ponad 23 razy rzadziej.

Nieco zaskakujące są natomiast dane NKJP dotyczące typów tekstów, w których najczęściej występowała *powinność*: pierwsze miejsce zajmują użycia w prasie naukowo-dydaktycznej, drugie – teksty quasi-mówione, trzecie – tajemnicze „inne”, a dopiero czwarte – literatura. W rejestrze kanałów komunikacji językowej pierwszą pozycję zajmuje „prasa-inne” (tj. właśnie ta naukowo-dydaktyczna), na drugim miejscu plasuje się książka, na trzecim – prasa-miesięczniki, na czwartym – Internet.

Zupełnie inaczej przedstawiają się wyniki badania obecności *obowiązku* w rejestrze typów tekstów NKJP. Na pierwszym miejscu znalazły się w nim użycia w tekstach urzędowych, na drugim – w tekstach quasi-mówionych, na trzecim – w publicystycznych, a na czwartym – w internetowych nieinteraktywnych. Tylko teksty quasi-mówione pojawiły się w tym badaniu obu wyrazów na tym samym, drugim miejscu. Więcej zbieżności wykazało badanie kanałów: na pierwszym miejscu znalazły się także, jak w haśle *powinność*, użycia *obowiązku* należące do kanału prasa-inne, również trzecią pozycją okazała się, tak jak w wypadku *powinności*, prasa-miesięczniki, natomiast drugie miejsce zajęła prasa-tygodniki, czwarte zaś – prasa-dzienniki⁷.

Najciekawsze, bo dotyczące semantyki, byłoby porównanie częstości występowania poszczególnych typów motywacji w użyciach *powinności* i *obowiązku*. Jednakże nie ma ono sensu z dwóch powodów: po pierwsze, listy pozwalające na orientację w typach motywacji użyć *powinności* i *obowiązku* zawierają dane z różnych źródeł; po drugie, policzenie użyć z motywacją moralną nie jest możliwe, ponieważ nie sposób stwierdzić, kiedy użycia motywowane stanowiskiem, zawodem, relacjami rodzinnymi są wyborami moralnymi, a kiedy czysto zwyczajowymi lub nawet pragmatycznymi⁸. Dotyczy to przede wszystkim użyć słowa *obowiązek*. Jedynie ogromna przewaga liczby użyć *obowiązku* w tekstach urzędowych⁹, a także różnice w zakresie łączliwości obu interesujących nas słów¹⁰ wskazują na dużą przewagę „zewnątrzno-

7 Trzeba pamiętać, że dane w obu tych badaniach nie mówią o liczbie użyć *powinności* i *obowiązku* na poszczególnych pozycjach, ale o stosunku tej liczby do liczby słów reprezentujących poszczególne typy tekstów lub kanały zajmujące określone miejsca w korpusie zrównoważonym.

8 Por. np.: Ze względu na naciski rodzinne musiał podjąć się przykrego obowiązku niesienia urny z prochami. Wziął na siebie obowiązek zszywania gazet, bo to była praca nieźle płatna..

9 Według danych NKJP na 3 450 662 użycia słów w typie tekstów: urzędowe przypadło 4 443 użyć *obowiązku*, a zaledwie 6 *powinności*

10 Bardzo wiele czasowników często łączących się z rzeczownikiem *obowiązek* nie ma łączliwości z *powinnością*; por. np. Człowiek **ma obowiązek** być wolnym i niepokornym. – ale nie ***ma powinność...**; **biorę na siebie podwójny obowiązek** – ale nie ***biorę na siebie ...powinność; wprowadzono obowiązek** ograniczania emisji odorantów – ale nie ***wprowadzono powinność...** Te różnice łączliwości tłumaczą się oczywiście mniej lub bardziej oczywistymi różnicami znaczeniowymi *obowiązku* i *powinności*.

-nakazowych” użyć *obowiązku*; wiąże się to z wielką – zwłaszcza w tekstach urzędowych – liczbą wypowiedzi zawierających nakazy prawne, administracyjne lub wewnętrzne poszczególnych instytucji – czy też fragmentów tekstów mówiących o stosowaniu (lub niestosowaniu) się do nich¹¹.

Obszerny tekst zawierający omówienie relacji między *powinnością* a *obowiązkiem* można znaleźć w *Wikipedii*. Anonimowy autor słusznie pisze:

O ile „obowiązek” oznacza konieczność zrobienia przez człowieka czegoś (postępowania w określony sposób z nakazu wewnętrznego lub nakazu zewnętrznego, np. prawnego, administracyjnego), o tyle „powinność” oznacza przede wszystkim *obowiązek natury moralnej*, a więc *nakaz wewnętrzny*.

To sformułowanie wskazuje wyraźnie na brak ostrej granicy między zakresem znaczeniowym *powinności* i *obowiązku*. *Obowiązek* łączy się zarówno z nakazem zewnętrznym, jak i wewnętrznym, *powinność* tylko „przede wszystkim” z nakazem wewnętrznym.

Trudna do ustalenia dla obserwatora czy badacza jest różnica między nakazami wewnętrznymi, które autor omawianego artykułu określa jako moralne, to jest związane z afirmowaniem godności osób, będącym motywem działania na ich rzecz, a nakazami, które określa on jako etyczne, to jest „chroniące jakieś dobra moralne (etyczne), oddane w gestię pewnemu zawodowi”. Nie wydaje mi się właściwe określanie tego rodzaju podziału zachowań człowieka jako a) zgodnych z moralnością i b) zgodnych z etyką. Sądzę natomiast, że motywacje *moralne*, inaczej: *etyczne*¹² mogą mieć różne „szczegółowe” ukierunkowania, czasem ze sobą sprzeczne. Wtedy podmiot działania musi zdecydować, której z tych motywacji przyznać wyższą rangę. I tak np. żołnierz może z jednej strony zachować się zgodnie z powinnościami „bycia żołnierzem” posłusznym rozkazom przełożonych, ale nie zgodzić się z nakazem zabicia niewinnego człowieka – lub odwrotnie. Wobec takiej sprzeczności znaleźli się żołnierze plutonu egzekucyjnego, który miał zabić legendarną „Inkę” Siedzikównę. Podobno¹³ oddali strzały w powietrze, a morderstwa musiał dokonać ubek, który prowadził w haniebnym sposób jej sprawę. *Niemoralne* byłoby natomiast zachowanie tych żołnierzy wtedy, gdyby strzelali zgodnie z rozkazem tylko z obawy przed sankcjami, jakie mogły ich spotkać, lekceważąc nakaz wewnętrzny (nakaz sumienia).

11 Por. np.: *Od jutra każdy pracownik ma obowiązek podpisywania się na liście obecności. Nie spełnię tego obowiązku, nawet pod groźbą jakiejś kary.*

12 *Etyka* poza znaczeniem ‘nauki o moralności’ ma także, podobnie jak *moralność*, znaczenie ‘zbioru norm mówiących o tym, co jest dobre, a co złe w postępowaniu ludzkim’. To dobro i zło, które mamy na myśli mówiąc o moralności, ostatecznie sprowadza się do przywołanego wyżej afirmowania godności osób, z tym, że w afirmacji trzeba widzieć też empatię i że afirmację tę trzeba w jakiejś mierze rozciągać na świat zwierząt.

13 Opieram się tu na wersji tej egzekucji z filmu *Inka*.

Zarówno *moralność*, jak i *etyka* są terminami różnie definiowanymi tak przez zwykłych użytkowników języka, jak i przez uczonych – filozofów, socjologów, kulturoznawców, teologów. Ważne wydają mi się określenia ks. prof. Stycznia (1995: 283–284), który *etyką normatywną* proponuje nazywać teorię powinności moralnej lub moralnej wartości postępowania, *etyką opisową* – teorię etosu, czyli faktycznie uznawaną i praktykowaną moralność, a *metaetyką* – teorię etyki. Nie są to jednak rozróżnienia, które chroniłyby posługujących się nimi badaczy przed koniecznością wyboru określonego rozumienia *normy etycznej*, *etosu*, a także *moralności*, *powinności moralnej*, *dobra* i *słuszności*, to jest pojęć istotnych zarówno dla obu rodzajów etyki, jak i dla metaetyki. Najistotniejsze różnice stanowisk dotyczą uznawania uniwersalności, inaczej mówiąc absolutności norm etycznych bądź też traktowania ich jako względnych, zależnych od kultury, lub też całkowicie subiektywnych¹⁴. Absolutności norm etycznych bronią wyznawcy religii, ale też zwolennicy fenomenologii i część uczonych promujących etykę naturalistyczną.

Językoznawca, niezależnie od swego światopoglądu, musi badać słownictwo i frazeologię danego języka zawierające wartościowanie etyczne tak, jak na to wskazuje ogólnie sformułowany przez Jerzego Bartmińskiego koncept *językowego obrazu świata*¹⁵ – czy to obrazu świata idiolektalnego określonej osoby, czy też w jakimś rozumieniu zbiorowego, to jest dotyczącego jakichś norm kulturowych¹⁶. Tym samym językoznawca włącza się do grona tych, którzy zajmują się bądź to docieraniem do poznania postaw poszczególnych osób (są to literaturoznawcy, psychologowie i historycy), bądź też do – interesujących kulturoznawców i socjologów – zbiorowościowych norm interpretacji świata. Oczywiście jakość pytań zadawanych przez językoznawcę osobom ankietowanym czy też elementom badanych tekstów w jakiejś mierze może wiązać się z jego poglądami ogólnymi, bądź też dotyczącymi szczególnego przedmiotu opisu i interpretacji. W pewnym stopniu ujawnia się to też czasem w opisach znaczeń wyrazów w poszczególnych słownikach¹⁷, natomiast interpretacje te są na ogół powierzchowne, jako że przede wszystkim muszą zachowywać duży stopień ogólności, poza tym dopiero od niedawna mogą opierać się na danych dużych korpusów językowych, a i one nie wystarczają czasem do stworzenia pełnego

14 Obszerne omówienie tej tematyki zob. (Janikowski 2008).

15 J. Bartmiński pisze (2006: 12): „Czym jest językowy obraz świata? Przyjmując, że najogólniej mówiąc, jest zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie”. Tak sformułowana definicja (bez dalszych metodologicznych uszczegółowień prof. Bartmińskiego) da się zastosować do zróżnicowanych metodologicznie opisów znaczeń wyrazów, związków frazeologicznych, funkcji elementów morfologicznych i struktur składniowych danego języka.

16 Zarówno J. Bartmiński (i jego szkoła), jak też Anna Wierzbicka, a także ogólnosłowiańska grupa naukowców pod przewodnictwem Renaty Grzegorzczkovej zajmują się od lat porównawczymi badaniami narodowych obrazów świata zawartych w słowach o znaczeniach pozornie tylko w pełni odpowiadających sobie w różnych językach.

17 Zwracałam na to uwagę w: (Puzynina 1993: 86).

opisu znaczeń i zakresu występowania słowa. Przykładem tego może być *powinność*, która (jak o tym była mowa wyżej) w ogromnym korpusie obejmującym ponad 200 milionów użyć słów pojawiła się zaledwie 515 razy. Tymczasem – jak wynika z moich lektur – gdyby uwzględniono teksty (nie tylko ściśle naukowe, ale także popularnonaukowe) poświęcone etyce i moralności, ta liczba urosłaby, jak sądzę, do kilkunastu tysięcy, a liczba zaledwie 12 wystąpień wyrażenia *powinność moralna* w NKJP – do co najmniej kilkuset. W tej sytuacji należałoby bezwzględnie w słownikach ogólnej polszczyzny zasygnalizować obecność tego wyrazu i tego wyrażenia jako terminów naukowych. Wszystko to wskazuje na sens i potrzebę pogłębionych, monograficznych opisów „obrazów świata” zawartych w poszczególnych wyrazach i frazeologizmach.

„Książkowość” *powinności*, zaznaczana przez niektórych leksykografów, wiąże się niewątpliwie z jakością treściową tekstów, w których często pojawia się to słowo. Jak o tym była wyżej mowa, *powinność* wiąże się najczęściej z opartym na głosie sumienia poczuciem jakiegoś zobowiązania i występuje w wypowiedziach o poważnej tematyce. Oto kilka przykładów takich jej wystąpień:

Nie tylko prawem, ale i obowiązkiem pisarza jest zapisywanie, utrwalanie w słowie wszystkiego, co ma dla niego wartość prawdy – prawdy zarówno w sensie poznawczym, jak psychologicznym czy artystycznym. [...] Bez przeświadczenia o tej **powinności** literatura nie ma sensu.

(S. Barańczak, *Poezja i duch uogólniania*, Kraków 1996)¹⁸.

Na czym polega tworzenie oswobodzone od racji? Jeśli nie jest związane porządkiem **powinności** i jeśli również poczucie **powinności** go nie wiąże, nie jest tworzeniem, lecz zależnością przyczynową od porządku mojego ciała i mojego empirycznego „ego”, jest więc spontanicznością pozorną [...].

(L. Kołakowski, *Obecność mitu*, Jelenia Góra 1974).

Przedstawiciele zawodu lekarskiego od dawna głoszą w swoich oficjalnych kodeksach etycznych, że dla lekarza najważniejsze są **powinności moralne** w stosunku do pacjenta.

(A. Łaska-Formejster, *Proces kształtowania roli zawodowej lekarza rodzinnego*, Łódź 2002).

[...] Pyesa został śmiertelnie ranny. Konał w obecności swojego syna. „Zabierz magiczny pakunek – wyszeptaj umierając – a gdy zostaniesz wybrany na wodza, wypełniaj swą **powinność** z godnością.”

(Z. Teplicki, *Wielcy Indianie Ameryki Płn.*, Warszawa, 1994).

¹⁸ Wszystkie poniższe cytaty przywołuję za NKJP. Pogrubienia słowa *powinność* w tych cytatach zostały wprowadzone przeze mnie – J.P.

[...] uczucie do dzieci było jego [tj. Korczaka] życiowym powołaniem, które z kolei traktował jako **powinność** i której świadomie ofiarował swe życie.

(K. Mórąski, *Kartki z dziejów Żydów warszawskich*, Warszawa 1993).

*

Artykuł ten został pomyślany jako wyraz mojej pamięci o Romku Laskowskim. Wspominam Go jako bliskiego mi wybitnego uczonego i wielkiego patriotę, **człowieka powinności** wysokiej miary, jaką przywołują wybrane przeze mnie cytaty...

Literatura

- BARTMIŃSKI J., 2006, *O pojęciu językowego obrazu świata*, [w:] idem, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, s. 11–21.
- ESJČ: V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968.
- FITA S., 2009, *Etyka obowiązków w myśli programowej i literaturze drugiej połowy XIX wieku*, [w:] M. Hanusiewicz-Lavallee (red.), *Humanitas i christianitas w kulturze polskiej*, „Humanizm: idee, nurty i paradygmaty humanistyczne w kulturze polskiej. Syntezy” t. 4, Warszawa, s. 431–453.
- ISJP: M. Bańko (red.), *Inny słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2000.
- JANIKOWSKI W., 2008, *Naturalizm etyczny we współczesnej filozofii analitycznej*, Warszawa.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego; www.nkjp.pl.
- PSWP: H. Zgórkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Poznań 1994–2005.
- PUZYNINA J., 1993, *Obraz świata w dziele leksykograficznym M.A. Troca (1764)*, [w:] I. Kunert (red.), *Studien zur polnischen Literatur-, Sprach- und Kulturgeschichte im 18. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 1993.
- SFPW: I. Kurcz, A. Lewicki, J. Sambor, K. Szafran, J. Woronczak, *Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej*, Kraków 1990.
- SIJP: M. Arct, *Słownik ilustrowany języka polskiego*, Warszawa 1916.
- SJAM: K. Górski, S. Hrabec (red.), *Słownik języka Adama Mickiewicza*, Wrocław 1962–1980.
- SJJChP: H. Koneczna, W. Doroszewski (red.), *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, Wrocław 1965–1973.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958–1969.
- SPXVI: M.R. Mayenowa, F. Peplowski i in. (red.), *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Wrocław 1966–.
- SPXVII/XVII: K. Siekierska i in. (red.), *Słownik języka polskiego XVII i pierwszej połowy XVIII wieku*, Kraków 1996–.
- SSP: A.S. Krasieński, *Słownik synonimów polskich*, Kraków 1885, s. 567–568.
- SSTP: *Słownik staropolski*, t. I–XI, red. S. Urbańczyk, od 2002 red. W. Twardzik, Wrocław – Warszawa – Kraków 1953–2002.
- STYCZEŃ T. SDS, ²1995, *ABC etyki*, [w:] idem, *Wprowadzenie do etyki*, popr., Lublin.

- SW: J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.) *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1900–1927.
- SWIL: A. Zdanowicz, M.B. Szyszka, J. Filipowicz (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 2, Wilno 1861.
- SWJP: B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996.
- USJP: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003.

Duty and obligation

Summary

The interest of the author is in the tangled fates of two synonymous, and partially univocal words in the title: *powinność* ‘duty’ and *obowiązek* ‘obligation’. The author follows the two words’ quantitatively and semantically different, but always interwoven presence in the history of the Polish language, using dictionary data and, for contemporary times, data from the National Corpus of Polish. After an initial predominance of *powinność*, from the 18th century on, *obowiązek* takes the lead quantitatively, while *powinność* gradually becomes more clearly linked with the meaning of ‘serious internal moral obligation’ and formal language, leaving to *obowiązek* mainly the field of legal and administrative duties, and thereby the official style. Nonetheless, a complete semantic and stylistic separation of these two synonymous words has not as yet happened